

Clima i hàbitat a l'Alt Aragó i Astúries segons els refranys meteorològics¹

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

Universitat de Barcelona / Institut d'Estudis Catalans. gargallo@ub.edu

 <https://orcid.org/0000-0002-8874-0323>

Resumen

A partir d'a base de datos de l'antigo prochecto *ParemioRom* (*Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio*, 2011-2015), ofreixco una muestra de refrans meteorolochicos de l'Alto Aragón y d'Asturias en que se refleixan aspectos paralelos entre los dos territorios, asinas como otros específicos de la un u de l'atro, cuanto a lo clima y a l'hàbitat respectivos. Asinas, boira y boiras, nubes, nieu, cheladas, altura y prochección d'o sol. L'abundant implicación de toponimos en esta mena de paremias las vincula a lo territorio de referencia. Y la mar constituye un component diferencial d'o territorio asturiano respecto de l'altoaragonés. Pero los dos s'integran esencialment en o que clamo *Romània parèmica contínua*.

Parolas clau: refrans metorolochicos, clima, hàbitat, Alto Aragón, Asturias.

Resum

A partir de la base de dades de l'antic projecte *ParemioRom* (*Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio*, 2011-2015), ofereixo una mostra de refranys meteorològics de l'Alt Aragó i d'Astúries en què es reflecteixen aspectes paral·lels entre tots dos territoris, així com altres d'específics de l'un o de l'altre, pel que fa al clima i a l'hàbitat respectius. Així, boira i boires, núvols, neu, gelades, vents, altura i projecció del sol. L'abundant implicació de topònims en aquesta mena de parèmies les vincula al territori de referència. I la mar constitueix un component diferencial del territori asturià respecte de l'altoaragonès. Però tots dos s'integren essencialment en el que anomeno *Romània parèmica contínua*.

Mots clau: refranys meteorològics, clima, hàbitat, Alt Aragó, Astúries.

Abstract

Taking the database of the former *ParemioRom* project (*Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio*, 2011-2015) as a starting point, I offer a sample of meteorological sayings from

1. Una primera versió d'aquest treball es va presentar oralment a la jornada *Com l'alè de la muntanya. Ecos d'Astúries i de l'Alt Aragó a Barcelona*, celebrada al Centro Asturiano de Barcelona el 20 de juny de 2024. Agraïxo a Claudia Elena Menéndez Fernández les seves valuoses observacions i la seva preciosa ajuda.

Alto Aragón (Upper Aragon) and Asturias which show parallel features, as well as others specific to each of them, as far as their respective climates and habitats are concerned. Thus, we find references to fog and mists, clouds, snow, frost, winds, altitude and the projection of the sun. The abundance of toponyms in this type of proverb points to their origin. The sea is relevant to Asturias, but not to Upper Aragon. However, both are essentially integrated into what I call *Romània parèmica contínua*.

Keywords: meteorological sayings, climate, habitat, Upper Aragon, Asturias.

Como en planeta Tatooine, de Star Wars, nel sitiú d'au vengo amanez dos veces. Nun hai dos soles, namá un picu pel que, un día determináu del añu, sal, sume y remanez l'únicu qu'hai si se mira dende la mesma perspectiva na que se dispón l'exu del valle nel qu'asetía'l llugar.
(Viejo 2021: 11)

Queda la esperanza de llegarse a Fanlo y ver nacer (y renacer) el sol, por Peña Montañesa.
(Gargallo 2024: 22)

1. Llindar (sobre paral·lelismes i afinitats entre espais romànics peninsulars)

La península Ibèrica revela suggerents paral·lelismes i afinitats entre els espais romànics a ponent i a llevant. Ja fa prou temps que ho observo, i especialment en relació amb les dues grans fronteres romàniques peninsulars: així, almenys, des d'un llibre divulgatiu sobre les llengües romàniques (Gargallo 1994: 175-190) [es tracta del capítol intitulat *De fronteres lingüístiques (i administratives, i naturals)*] fins a publicacions més recents, com ara el «Retrato contemporáneo de mis fronteras romances peninsulares» (Gargallo 2023), d'una contemporaneïtat que, com totes, ja va deixant pas a nous temps i noves mirades.

La mirada nova que ara proposo es projecta sobre els dos espais romànics constitutius² i contigus al castellà: l'Alt Aragó (a l'est), i Astúries (a l'oest). I en tots dos casos em concedeixo la llicència d'integrar en aquesta mostra, més enllà dels testimonis estrictament genuïns de les respectives varietats romàniques, altres de més castellanitzats o, fins i tot, alguns de plenament castellans però vinculats als dos territoris de referència. Els refranys meteorològics,³ que de fa temps han atret la meua atenció,

2. Ho diré un cop més amb Joan Veny (1982³: 19-20), tot estenent la seva consideració sobre els dialectes *constitutius* del domini català a les varietats romàniques peninsulars: «Com a resultat, doncs, de la penetració musulmana i de la posterior Reconquesta, ens trobem en el domini català –i hispànic– amb dos tipus de dialectes, o varietats del català. Uns, *constitutius*, que corresponen «grosso modo» a l'evolució del llatí que es parlà a l'àrea que avui ocupen [...]; uns altres, *consecutius*, ço és, que són el resultat d'un transplantament del català en virtut de la Reconquesta [...]».

3. Sobre la noció de *refranys meteorològics*, en castellà *refrán meteorológico*, *weather proverb* en anglès, vegeu l'esclaridor article de Mieder (1996).

constitueixen el referent de la cultura popular que dibuixa la mirada humana al clima i a l'hàbitat de tots dos territoris.

2. Delimitació temàtica del treball

Faig ara un parell d'observacions prèvies sobre aquests dos espais del nord peninsular. Pel que fa a l'Alt Aragó, situat a la part septentrional de la regió, cal observar que la seva delimitació cap al sud no resulta fàcilment precisable. Sovint es fa equivalent a la de la província d'Osca (o, almenys, a bona part de la província), encara que per a alguns correspondria només a la part pirinenca o prepirinenca, tal com es pot llegir a l'entrada «Alt Aragó» (sense l'article) de la *Viquipèdia*. Val a dir que això inclou la part més oriental: la Vall de Benasc, amb la seva varietat de trànsit entre el tipus romànic aragonès i el català, i la Ribagorça d'administració aragonesa, que acull varietats de filiació aragonesa, de filiació catalana i de més o menys híbrides. D'altra banda, pel que fa al territori d'Astúries, cal dir que centraré la meua atenció en el tipus romànic pròpiament asturià (i no en l'espai occidental comprès entre els rius Navia i Eo, en què l'asturià transita cap a un conjunt de parlars de filiació gallega).⁴ Ocasionalment em permeto la llicència d'incloure dades de l'espai lleonès immediat, al sud de la serralada cantàbrica, dins del contínuum del domini lingüístic asturleonès. Pel que fa als refranys meteorològics de la Romània, vinculats al territori, van merèixer l'atenció d'un projecte (*ParemioRom*),⁵ ja no vigent (2011-2015), però del qual roman, a manera de deixant, una base de dades encara accessible en línia (<https://stel2.ub.edu/paremio-rom/ca/refranes>), en triple versió, castellana, catalana i anglesa. Els materials són de procedència llibresca i corresponen a fonts publicades al llarg del darrer segle i mig. A més, val a dir que, en les 13.210 fitxes de refranys que acull la base de dades, s'hi respecta la transcripció dels originals.

Concretament pel que fa als dos espais que es confronten en aquest treball, dues són les fonts de les quals pouo prioritàriament: Arnal (1997 [1953]) per a l'Alt Aragó i Castañón (1962) per a Astúries; i, en menor mesura, d'algunes altres obres buidades a la base de dades de *ParemioRom*. Aquesta permet cerques diverses, d'entre les quals la que combina les etiquetes lingüístiques d'*asturleonès + aragonès + benasquès* retorna com a resultat 1.013 fitxes de refranys (vegeu al respecte la captura de pantalla adjunta).

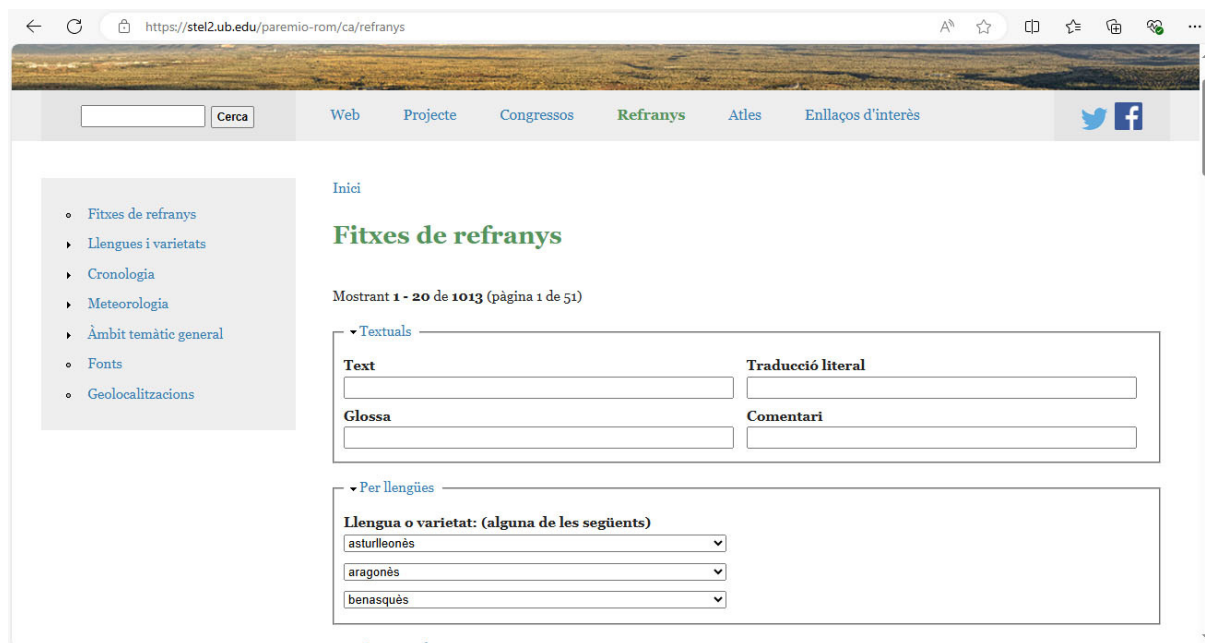
D'altra banda, mereixen també una atenció liminar els dos conceptes que encapçalen el títol, *clima* i *hàbitat*, dels quals m'interessa destacar ara com els defineix el diccionari normatiu català (*DIEC2*):

clima

Conjunt de condicions atmosfèriques i ambientals pròpies d'una regió, especialment en tant que afecten la vida animal i vegetal.

4. No és el cas d'entrar ara en la controvèrsia actual sobre la filiació romànica d'aquesta àrea de frontera (galego de Asturias, gallego-asturianu). Vegeu al respecte De Andrés (2022).

5. *Paremiología romance: refranes meteorológicos y territorio* (FFI2011-24032).

Captura de pantalla del *ParemioRom*

hàbitat

1. Localització territorial de la població humana.
2. Medi en què ordinàriament viu una planta o un animal.

No hi ha equívoc possible pel que fa a *clima*, que no s'ha de confondre amb *climatologia* («Ciència que estudia els diferents climes de la Terra, *DIEC2*»), com sovint se sol sentir i llegir; ni tampoc amb el temps que fa circumstancialment.

En canvi, en relació amb el llatínisme *hàbitat*, la segona accepció del diccionari acadèmic, que implica la referència «animal», caldrà entendre-la en sentit generós (valgui l'excusa etimològica que els humans estem dotats d'ànima).

3. La collita (distribuïda per àrees temàtiques)

Catàleg per àrees semàntiques la collita extreta de la base de dades de *ParemioRom*, tot explicitant les fonts corresponents, que es poden verificar a partir de la consulta en línia de la base. Transcripció literalment dels originals, tot incorporant de manera ocasional, entre claudàtors, algun detall de puntuació (comes, punts i coma).⁶ Prescindo de traduccions al català (la llengua de redacció), menys en el cas de formes o enunciat que considero poc transparents. Anoto oportunament observacions a alguns dels refranys. I transcripció alguns passatges de les fonts de referència. Pel que fa als topònims dels refranys, els marco amb negreta sobre cursiva per tal de fer-los més visibles.

6. En el cas de Castañón (1962), cal tenir present que alguns dels refranys s'han sotmès probablement a una certa deturpació castellanitzadora. D'altra banda, totes dues fonts inclouen refranys de faïç essencialment castellana, que, no obstant, prefeixo mantenir en aquesta mostra,

3.1. Boira, boires

La noció de 'boira' concita tipus lexicals diversos, començant per la *boira* altoaragonesa, germana de la del català,⁷ i seguint per alternatives lèxiques com el *borrín* i la *borrina* de l'asturià, entre d'altres. Tinc en compte igualment la menció (o absència de menció) de topònims de referència. En qualsevol cas, les boires constitueixen un referent climàtic molt notori a tots dos territoris, la qual cosa explica l'extraordinària profusió de refranys concernits.

3.1.1. Boira(s), boireta(s), boiradas [a l'Alt Aragó]

Boira en singular i *boiras* en plural; i també el corresponent diminutiu *boireta(s)*, en singular i en plural; i el derivat *boiradas* d'un cert refrany (3.1.1.2.). És el que podem trobar en aquest apartat de refranys altoaragonesos.

3.1.1.1. Amb menció de topònims

- Arrinconas os bateaguas si por **Guara** hay boiras largas* (Arnal 1997 [1953]: 33).
- Boira que brinca de **Guara**, u riada u apedregada* (Arnal 1997 [1953]: 272).
- A boira en **Labaco** [/] y l'agua en o paco*.⁸ Recollit per Palacios / Baos (2010: 83) a Murillo de Galligo [Gállego]. La forma *paco*, homòloga de la catalana *obac*, hereta el llatí *OPACU*, amb pèrdua de la primera vocal (*o-*), fàcilment confusible amb l'article masculí altoaragonès *o* (també el català coneix la variant *bac*, amb afèresi: *DIEC2*, *DCVB*).
- A boira en **Puyarcón**, mal tiempo en Aragón* (Vázquez Obrador 1980: 58).
- Boira en **Monlora**, aire a la coda*. Recollit per Rodríguez Marín (2007 [1926]: 59) i Vergara (19862 [1936]: 127) (2007 [1926]: 59) a Almudèvar (província d'Osca). D'altra banda, la forma *coda*, del llatí vulgar *CŌDA* (*DECat*, s. v. *cua*), correspon a la catalana *coa*, antiga i avui dialectal, que conviu actualment en aquesta llengua amb la variant *cua* (prioritària en el *DIEC2*).
- La boira en **Galirón**, [/] aigua per tot lo món* (Gomis 1998: 77). «Galirón és una part de la muntanya que s'estén entre Morillo de Liena i Santa Liestra, a la vora esquerra de l'Éssera» (aclareix l'autor a la p. 78). Es tracta de l'àrea ribagorçana de l'aragonès oriental.
- Si vies a boira en **Erata**, no tiendas a Pallata* (Vázquez Obrador 1980: 58). Tot i la transcripció de *Pallata* (amb inicial majúscula), molt possiblement es tracta de l'apel·latiu *pallata* ('filera de garbes').
- Boira en **Redent**, [/] no està l'aigua guaire lluen*. «Redent és un punt de la vessant drete de l'Éssera, entre Navarri i Santa Liestra» (Gomis 1998: 77). La forma *lluen* 'lluny' respon a un tractament híbrid entre el tipus aragonès central *luent* y el català *lluny* (< llat. *LŌNGE*). Val a dir que la palatalització de *l-* > *ll-*, tret compartit amb el català, és pròpia de l'aragonès ribagorçà de l'àrea de Campo i els seus voltants (Nagore 2013: 206).

7. Cf. al respecte el *DECat* (s. v. *boira*): «'broma baixa', del ll. *borēas* [...] 'vent del Nord', que sol portar o anar seguit de bromes».

8. La barra inclinada entre claudàtors indica salt de línia a l'original.

3.1.1.2. Sense menció de topònims

- Boira en secano, béndete ros güeis y cómprate grano* (Ríos / Bolsa 2003:167). A Salas Altas.
- Boiras grasas llenan basas; boiras secas sobran tejas* (Arnal 1997 [1953]: 50). «Llueve con las primeras y se llenan *as basas* (las balsas), y sobran las tejas, porque no llueve, si las nubes son *secas*».
- Boiras t'aquí, boiras t'allá, luego lloverá* (Arnal 1997 [1953]: 251).
- Con boiras escarmenadas no tengas miedo a tronadas* (Arnal 1997 [1953]: 34). «Boiras escarmenadas y greñudas son pequeños cúmulos sin condensación ni consistencia que se desprenden de los picos de las montañas, casi siempre con fuerte cierzo, y que nunca dan lugar a lluvias ni tormentas. Nubes sueltas, transparentes y bajas. *Escarmenar* es desenredar, mullir y aflojar la lana en vellones».
- Si a boira morrea[,] t'a casa arrea* (Arnal 1997 [1953]: 43).
- Si a boira place[,] güen día face* (Arnal 1997 [1953]: 273). «Si nubes sueltas se arrastran (pacen, placen) por las laderas y cumbres de las sierras, hará buen día». És de notar la imatge de la boira comparada al ramat que pastura. D'altra banda, la forma verbal *face* es diria que és exigència de la rima, ja que la comuna en (alto)aragonès és *fā* (com en català).
- Si a boira se levanta[,] coge a manta* (Arnal 1997 [1953]: 51).
- Si corren as boiras[,] séntate tú; si as boiras se paran[,] ya pues correr* (Arnal 1997 [1953]: 33).
- Siempre que veigas boiras grasas os domingos a puesta de sol, al otro día lunes* (Arnal 1997 [1953]: 50). Amb la indicació de «perogrullada, burlona y zumbona». Sobre facècies parèmiques en l'obra d'Arnal Cavero, vegeu Franco (2008).
- Boiretas correderas[,] cierra as aguaderas* (Arnal 1997 [1953]: 47). «Indican viento y serenera las nubes que pasan muy deprisa por la atmósfera».
- Si llueve a boiradas[,] a la fin tronadas* (Arnal 1997 [1953]: 44).

3.1.2. Borrín, borrina (a Astúries)

Sota l'entrada *borra*, tipus lexical que presenta accepcions diverses relatives a un conjunt de residus, el *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana* (DELLA) de Xosé Lluís García Arias recull les formacions diminutives *borrín* i *borrina*.⁹

3.1.2.1. Amb menció de topònims

- Mayaína de Capiella, ye muy buena mayada, si no fuera la borrina que sale tras la Collada*.¹⁰ *Mayaína* és diminutiu de *mayada*, homòleg del cat. *mallada*, de l'aragonès *mallata* i del cast. *majada*.
- Si cuando mires pa Infiestu ves borrín en Miravete, tira la fesoria y vete*. «Miravete: declive en cordillera al sureste de Villaviciosa» (Castañón 1962: 267). La font afegeix una variant de la part inicial,

9. «A la vera de la xeneralización aumentativa tenemos la correspondiente diminutiva, agora masculina y femenina, *borrín* (cfr.) y *borrina* 'niebla' (cfr.) que también, como'l fumu, recuerden la borra.». Vegeu, a més, les entrades específiques *borrín* i *borrina*.

10. En cas d'aparèixer més d'un topònim en un mateix refrany, la marcació de negreta l'aplico al topònim referit al meteor en qüestió. En aquest cas, **Collada**, i no *Capiella*. O en el següent refrany d'aquest mateix punt: **Miravete**, i no *Infiestu*.

que recull el topònim amb l'article (la forma tradicional del topònim): *Si mirando pa l'Infiestu...* D'altra banda, cal notar el joc textual reiteratiu entre Miravete i *vete*, que, a més, possibilita la rima. Segons que m'indica Claudia Elena Menéndez, aquest és un refrany local d'Amandi, un lloc del *conceyu* de Villaviciosa, a vora mar. Aquest *conceyu* limita al sud amb el de Piloña, del qual és capital L'Infiestu. Tots dos *conceyos* estan separats per la serra de Miravete.

—*Si el borrín está en **Espina**, mala espina* (Castañón 1963: 276). «Espina, puerto cerca de Viego (Ponga)». Localitzat a Sames (Amieva). Cal observar l'homonímia entre l'apel·latiu (*espina*) i el topònim (*Espina*).

—*Si el borrín se posa'n **Sueve**, ye bien seguro que llueve*. Cf. *Cuando'l **Sueve** ponga capa, non dexes la tuya 'n casa* (3.3.1.1.).

—*Si hay borrín per **Ventaniella**, puedes salir sin capiella*. Localitzat per Castañón (1962: 272) a Ponga.

Finalment, el topònim de referència del següent refrany no es vincula a la *borrina* de la muntanya, sinó al consell dirigit al pescador. *Borrina ena mar, ponte vivo y a pescar, borrrina ena montaña, pescador pa La Baragaña* (DGLA, s. v. *borrina*, *la*). D'altra banda, *La Baragaña* és un topònim local del *conceyu* de Carreño, al costat del Cabu Peñes (García Arias 2005, s. v.). Vegeu refranys similars al punt 3.7.2.

3.1.2.2. Sense menció de topònims

—*Borrín en raya, sol mañana*. Recollit per Castañón (1963: 253) a Viego (Ponga). «Cuando se ve la neblina horizontal».

—*Cierto ye que la borrrina, del agua ye gran madrina* (Castañón 1962: 63). Sobre la personificació de meteors en refranys meteorològics de la Romània, vegeu Gargallo / Torres (2011).

—*Si el borrín sube del mar, métite luego a techar*. Recollit per Castañón (1962: 268) a Ponga; amb aquesta explicació: «cuando les llega el *borrín* desde el norte, de la costa asturiana, suele llover, o por lo menos *orbayar*». El verb *techar* deriva de *techu* i vol dir 'arrecerar-se'.¹¹

3.1.3. Niebla (a Astúries)

La *niebla* compartida amb el castellà (< NĚBULA, DCECH, s. v.) es menciona, amb topònims o sense, en diferents refranys.

3.1.3.1. Amb menció de topònims

—*Cuando asoma la niebla en la vallina de **Cabra**, no falta'l agua*. Recollit per Castañón (1963: 255) a Villanueva (Teberga).

—*Cuando hay niebla'n picu'l **Arbolín**, non i falta'l agua al molín* (Castañón 1963: 255). «Arbolín, altura próxima a Cangas de Onís».

11. Cf. el DALLA (s. v. *atechar*): «2 Abellugar, protexer [del agua, de la nieve]».

- Cuando la niebla vien por **Pando**, coge'l picón y tas andando, y cuando vien por **Ventana**, salla y calla* (Castañón 1962: 74). «Ventana: puerto al sur de La Focella, pueblo éste próximo a Páramo. Pando: altura al norte de La Focella [...]». Cf. amb aquest altre refrany recollit per la mateixa font: *Si vien lloviendo por Ventana, salla y calla; pero si vien por Pando, garra el picón y pa casa andando* (Castañón 1962: 286).
- Si el **Estoupo** tien niebla, echa la capa, que nieva* (Castañón 1962: 268): «Estoupo, monte. “Sierra Buseca Estoupo» en el concejo de Valdés; Puerto de Leiriella».
- Si la niebla va de **Langreo** pa **Mieres**, cueye'l achu y pica astielles; si la niebla va de **Mieres** pa **Langreo**, cueye la moza y vete de paseo* (Castañón 1962: 274). «También comenzando: *Cierzu va de Langreo...*».

3.1.3.2. Sense menció de topònims

- Niebla 'na montaña[,] pescador a la cabaña; niebla nel valle, pescador ena calle* (Castañón 1962: 214).
- Niebla'n picu, agua'n focicu* (Castañón 1962: 214).

D'altra banda, en asturià existeix l'expressió *ser como niebla en picu'l monte*, que es diu d'una persona molt pesada, molesta (*DALLA*, s. v. *niebla*).

3.1.4. Neblina, nublina (a Astúries)

Neblina és el diminutiu corresponent a *niebla*, sense diftongació de la primera vocal (àtona), mentre que *nublina* podria explicar-se com a variant de la forma anterior amb labialització vocàlica induïda per la *-b-* subsegüent; o potser alternativament caldria entendre-la com a derivat de *nublu*, homòleg del *núvol* català (< llat. NŪBLU). Vegeu al respecte el *DELLA*.¹²

3.1.4.1. Amb menció de topònims

- Cuando la neblina tá en **Artusu**, la muyer puede garrar la rueca y el fusu* (Castañón 1962: 74). «Artusu, caserío cerca de Pedroveya y Dosango».
- La nublina vien po **les Canales** dando culades y por Pereda, llueve en toda la vereda* (ibídem). «Dicho de Bolgues (Las Regueras). Pereda, en [el] mismo concejo».
- Cuando po'l altu 'l **Forniello** asoma la neblina, ya tenemos la nieve por vecina*. Localitzat per Castañón (1962: 63) a Saliencia (Somiedu).
- La neblina ena **Ablanarina**, po la mañanina y no po la tardiquina*. Recollit a Cabranes per Castañón (1963: 276). «La Ablanarina, fincas en el pueblo de Madiedo (Cabranes)».
- Neblina de **Pedroveya** a la vara, en hora mala; de la vara a **Pedroveya**, en hora buena. Cuando la nublina va pa la vara, va en hora mala, y cuando va pa **Pedroveya**, va en hora buena*.

12. «Dende'l responsable del ast. *niebla* (cfr.) féxose un diminutivu ast. *neblina* [→ *nublina* por influxu de la llabial, d'u siguió **nublinar* (cfr.)], responsable del verbu **aneblinar* que güei entá se caltién nel participiu *aneblináu* (cfr.). Tamién pue tenese por diminutivu de *nubla* (cfr.)».

—*Nublina en la Furadía, agua pal otu día* (Castañón 1962: 212). «Furadía, monte cerca de Pola de Allande».

3.1.4.2. Sense menció de topònims

—*El sol que sal debaxo la nublina, saca al buey debaxo la motchida*. Localitzat per Castañón (1962: 139) a Somiedu. «Porque lo hace *moscar*». Segons l'apèndix d'aquesta obra (p. 339), *motchida*, a l'occident asturià, correspon a *mullida* («especie de almohadilla que se pone en el testuz de las reses y sobre la que se coloca el yugo»¹³). La grafia *tch* que empra Castañón tracta de representar el fonema palatal cacuminal retroflex /tʃ/ que sorgeix com a evolució de -LL- en algunes varietats de l'occident asturià, com ara Somiedu. També a Somiedu, Cano (1989: 27) registra aquesta variant: *El sol de so la nublina saca al buel de so la mullida*.

—*La nublina por la sierra, la trucha su la piedra*. Localitzat per Castañón (1962: 180) a Somiedu.

D'altra banda, hi ha una mena de conjur, d'expressió «màgica» per fer desaparèixer la *nublina*, conegut en diferents llocs d'Astúries, i que Claudia Elena Menéndez ha recollit a La Güeria Carrocera: *Escampla, nublina, escampla / qu'anda'l llubu tres la campa*. Ana Cano ha documentat a Somiedu una variant similar i més llarga: *Escampla nublina, escampla / qu'hai un llobu tras la campa / cumiendu una uveicha blanca. /Nun sei si ya mía si túa / si de mia madrina santa*.

3.1.4.3. Neblina (ñieblina) → monte (tierra) / mar (Astúries)

Els referents oposats de *monte* (*tierra*) i *mar* motiven una tipologia de refrany (podríem dir-ne *tipus parèmic* o *parermiotipus*)¹⁴ ben peculiar, que aquí es vincula a la *neblina*, o a la variant *ñieblina*, que manté la faïçó inicial de la variant primitiva *ñiebla*. Un *paremiotipus* que Rivoira (2014) ha estudiat en relació amb vents i núvols d'alguns proverbis del Piemont i de la Vall d'Aosta.

—*Cuando la neblina va del monte pa la mar, coge'l arao y vete a tchabrar, y cuando va de la mar pal monte, mete'l arao a reporte*. Localitzat per Castañón (1962:74) a San Salvador (Teberga); amb aquesta glossa: «A reporte: donde no se moje» (*DALLA*, s. v.: «al abellugu, protexíu del agua»).

—*Cuando la neblina vien de la mar pal monte, mete los gües ena corte; y si la neblina vien de la tierra pa la mar, saca los gües y vete arar* (Castañón 1962: 72).

—*Cuando la ñieblina va del monte pal mar, unce los gües y ponte a sembrar, y cuando la ñieblina va del mar pal monte[,] desunce los gües y mételos ena corte* (Castañón 1963: 256): «En Santillán (Amieva), igual con la palabra *borrín*, por *ñieblina*».

13. Vid. el *DALLA* (s. v. *mullida, la*): «[Tipu de] almuhada [fecha de pelleyu d'animal rellena de clina, que se pon na cabeza de les vaques pa xunciles]».

14. Sobre el concepte de *tipus parèmic*, vegeu l'*Atlas de ParemioRom*: «fórmula o abstracción bajo la que se acogen refranes similares en su estructura formal y en su contenido semántico, aun a sabiendas del carácter flexible de tales factores en algunos caso». (<<https://stel.ub.edu/paremio-rom/es/atlas/atlasdeparemiorom-apr-presentaci%C3%B3n>>).

3.2. Núvols, núvol

El concepte de 'núvol(s)', materialitzat en formes com *nube(s)*, *nubláu* (*nublao*, *nublaus*), motiva aquest altre apartat.

3.2.1. Amb menció de topònims

—*Cuando las nubes van pa **Balouta**[,] fairá sol que relouta, y cuando las nubes van p'Asturias, tiempo de Xudas*. «Pueblos de río Ibias arriba. En Villardeciendas, (Ibias), *relouca* por *relouta*» (Castañón 1962: 77). Cf. diverses variants en què s'oposen les orientacions de mar amb *puertu* (*puerto*) o similars dins 3.7.

—*Nube'n el **Cuera**, tres días espera* (Castañón 1962: 222): «Cuera: cordal (cordillera) al sur de Llanes».

—*Nubes pa **Mingoyo**[,] señal de bono; nubes pal **Aramo**[,] señal de malo*. Localitzat per Castañón (1962: 282) a Agüera (Quirós).

—*Ajuma el pozu la **Oración**, les nubes segures son* (Castañón 1962: 21). «*Ajuma*: ahuma, despide niebla. Localizado en Arenas de Cabrales». És de notar l'aspiració de f- (j-) reflectida en *ajumar*, derivat de *jumu*, en aquesta varietat oriental de l'asturià.

—*Si ye de la **Artosa**, nube peligrosa* (Castañón 1962: 286). «La Artosa, cumbre. En Nava».

—*Corre 'l nublao pa **Burón**, sol a montón*. Localitzat per Castañón (1962: 69) a Alguerdo (Ibias).

Cal afegir-hi encara, en l'immediat àmbit lleonès: *Cuando los nublaus van para **Asturias**, aquí quedan las lluvias; cuando los nublaus van para el **Bierzo**, aquí queda el buen tiempo*. Localitzat per Castañón (1962: 78) al Valle Gordo (Lleó).

3.2.2. Noms específics de núvols (a l'Alt Aragó): *calzada i valencianas*

—*Sol en calzada[,] agua n'a madrugada* (Arnal 1997 [1953]: 43). «Si a puesta de sol hay *embarrada*, *carga*, *cillo*... (cúmulo, nimbo) hacia Poniente, hacia Moncayo, es muy probable la lluvia próxima». Es tracta d'un paremiotipus molt ben documentat en català: *Si el sol es pon en calçada, aigua a la matinada* (remeto a la base de dades de *ParemioRom* per al detall de les fonts de referència).

—*Si as valencianas s'asoman[,] as tronadas galopan* (Arnal 1997 [1953]: 32). «Llaman *valencianas* a los nubarrones, a los cúmulos (montañas de lana), que aparecen hacia el Sur y el Sureste». La mateixa obra (p. 247) registra: *Si s'asoman as valencianas, tronadas mañana*. La motivació gentilícia de 'valencià' es troba en el nom d'un vent (i d'un refrany) localitzat(s) a Morella: *El valencià la mou | i el cerç la plou* (Sanchis 1952: 24; DCVB, s. v. *cerç*).

3.2.3. *Ventana* (a l'Alt Aragó)

Ventana metafòrica de clar de sol entre núvols, que integra un parell de refranys de l'Aragó septentrional: *Si en **Moncayo** hay ventana[,] no lloverá mañana* (Arnal 1997 [1953] 48); *Si veis ventana en*

Moncayo[,] *ya pues preparar l'alforja. Ventana en Monzón*[,] *agua en Aragón* (Arnal 1997 [1953] 32). Val a dir que el Moncayo és un referent orogràfic ben visible, que delimita els territoris d'Aragó i Castella.

Compareu-los amb aquest altre (gallec): *Ceo con ventana, auga na cama* (ALGa, IV, mapa 42c: *Ceo ovellado*). I cal dir que la *ventana* en qüestió, castellanisme, correspon al gallec normatiu *ventá*.

3.3. Muntanyes amb *capa* i referències similars

Són ben abundants i diverses les formulacions d'aquesta mena d'imatge de muntanyes amb *capa* i referències similars, de les quals s'ofereix una generosa mostra dins Gargallo (2022a), treball del que pouo en aquest altre apartat.

3.3.1. Astúries

Els refranys que integren aquest punt es cataloguen segons la menció dels substantius *capa*, *toca* (o la variant occidental *touca*, amb diftong decreixent), *montera*.

3.3.1.1. *Capa*

La de *capa* és la referència més abundosa. L'estructura corresponent acull una primera part on la formulació verbal *pon capa* / *tien capa* / *toma la capa* deixa pas a una segona referida a la capa amb què cal cobrir-se per protegir-se del mal temps, la pluja, etc.

- Cuando l'picu Pelitrón pon capa, non dexes la tuya 'n casa* (Castañón 1962: 79). Registrat també per Viejo (2021: 132), que anota, a més (ibídem), aquesta variant: *Cuando Pelitrón pon mantu, nun quites el tuyu*.
- Cuando l'picu Pierzu pon capa, coge la tuya y escapa*. Recollit per Castañón (1962: 79) a Següencu (Cangues d'Onís).
- Cuando l'Sueve ponga capa, non dexes la tuya 'n casa*. Localitzat per Castañón (1962: 80) a Villaviciosa. Cf. *Si el borrrín se posa'n Sueve, ye bien seguro que llueve* (3.1.2.1.).
- Cuando Barguero pon capa, non dexes la tuya 'n casa* (Castañón 1962: 70). «Barguero, monte junto a Trubia».
- Cuando Cotovellosu pon la capa, pon la tuya y escapa*. Recollit per Castañón (1962: 70) a Cabranes.
- Cuando Courío pon la capa, pon la tuya y escapa* (Castañón 1963: 255): «Courío, monte a seis Km. [sic] de Belmonte, hacia Grado».
- Cuando Monte Lloy pon capa, non dexes la tuya 'n casa* (Castañón 1962: 82). Amb aquesta nota: «altura entre Trubia y Bayo (Grado)».
- Cuando la cuesta del Naranco tien capa, non dexes la tuya 'n casa* (Castañón 1962: 72). «Camino de Pedroveya (Quirós) desde Piñera (Morcín)». Cf. *Cuando la cuesta del Naranco pon la cota, muyeres de Noreña*[,] *quitai la ropa* (ibídem).

- Si la **Madalena** tien capa, non dejes la tuya'n casa; si la **Madalena** no la tien, deja la tuya también.*
Recollit per Castañón (1976: 550) a Grandiella (Riosa). Amb aquest aclariment respecte del topònim: «La Magdalena, en el Monsacro; Grandiella, Riosa».
- Cuando l'picu de **Moutas** toma la capa, pesca la tuya y escapa.* Localitzat per Castañón (1962: 79) a Moutas (Grado).

3.3.1.2. Toca (touca)

- Cuando l'picu **Benzúa** pon la toca, el concejo de Llanes se moja* (Castañón 1962: 79).
- Si **peña Ubiña** pon la toca, ¡ay de nosotras!* (Castañón 1962: 278). «Recogido en el Meicín, al pie de Peña Ubiña».
- Cuando **Sant'Ana** pon la touca, agua y no pouca.* Localitzat a Las Dueñas (Cudillero). El *DGLA* (s. v. *toca, la*) atribueix a Quirós l'accepció 6: «Niebla que aparece detrás de un picacho o peña».

3.3.1.3. Montera

- Cuando pon la montera el cantu **Manil**, Vuélvete venir* (Castañón 1963: 107). «Cantu Manil, altura hacia Zardón (Cangas de Onís)». Recollit a Onao, Cangues d'Onís.
- Va llover, que **peña Biguera** ya pon la montera.* Localitzat per Castañón 1962: 303) a Fresnedo (Teberga).

3.3.2. Alt Aragó

- Si Gratal se pone gorro, agua hasta el morro* (Arnal 1997 [1953]: 247). La forma del refrany és castellana, per la qual cosa la base de dades de *ParemioRom* li atribueix l'etiqueta de «castellà». Vergara (1986 [1936]: 78) transcriu com un sol registre: *Gratal con gorro, agua hasta el morro; Gratal con montera, agua en la ribera*. Sens dubte haurà pres aquests dos refranys, presentats com una parèmia múltiple, de Rodríguez Marín (2007 [1926]: 211), que els consigna per separat, si bé correlatius per l'atzar alfabètic.
- Cuando **Guara** tiene capa y **Moncayo** capirón, buen año en Castilla y mejor en Aragón.* També de factura castellana (i etiquetat com a «castellà» dins de *ParemioRom*), Gomis (1998: 78, nota 8) l'atribueix a la Ribera del Cinca.

3.4. Neu (a l'Alt Aragó)

La neu és un meteor que propicia estructures i motivacions característiques de l'espai altoaragonès: *nieu polvina* (3.4.1.), neu que porta més neu (3.4.2.) i una mena de comparació entre determinat lloc amb neu i un altre de major altitud en què hom imagina més neu encara (3.4.3.).

3.4.1. *Nieu polvina*

Una *nieu polvina* que és tan temuda com la *mala vecina*, que s'ajusta a la rima: *Dios me'n guarde de la nieu polvina y de la mala vecina*. Refrany recollit a la Vall de Gistau per Blas / Romanos (2003: 41). Els autors consignen la part inicial amb variació del clític: *nos ne guarde, te'n guarde*; i per a l'adjectiu *polvina* ofereixen també la variant *polvorina*. De la contigua Vall de Benasc, José Antonio Saura Rami me'n transmet un testimoni que respon al mateix paremiotipus: *Dios mos llibre de la nèu polvina i de la mala vecina*.

3.4.2. *Neu que porta més neu*

—*Nieve muy chelada otra n'espera. Esta nieve otra en trairá. Esta no se'n irá mientras no venga su rmana*. Són registres d'Arnal (1997 [1953]: 257), que inclou, a més, aquest altre: *Si nieva en bolismas[,] p' días tiens caldo*; amb la glossa següent: «*Bolismas* son pequeños cristales de hielo (romboedros) toscón, bien distintos de los esponjosos copos [...]».

3.4.3. *Quan/Si en tal lloc hi ha neu, què serà en tal altre!*

Es tracta d'un recurs molt freqüent, que registra la mateixa obra d'Arnal (1997 [1953]: 167): *Cuando aquí nebara, ¡qué será en Guara! Cuando aquí nieba, ¿qué será en Yeba?* Homòlegs d'aquests altres, que localitza Tomás (1999: 339) a Mondot: *Cuando aquí nieva, ¿qué será en Yebra? Si aquí nieba, qué hará en Yebra*.

—*Si aquí hay un palmo, ¿qué será en Fanlo!* (Ríos / Bolsa 2003: 167). A Salas Altas.

—*Si nieva en Sosorito[,] más será en el Tito; y si en el Tito nieva, ¿qué será en Cotiella?* (Arnal Caverio (1997 [1953]: 49). «*Sosorito*, a menos de 600 m. sobre el nivel del mar, término de Alquézar; el Tito (tal vez derivación de *hito*), a unos 1.500, sierra de San Pelegrín; y Cotiella, elevación pirenaica que domina la Montaña y el Somontano, a más de 2.900 m».

3.4.4. *Gelades i nevades (a Astúries)*

Es tracta de dos meteors que s'imbriquen, a manera de causa i efecte, en tota una sèrie de refranys asturians. En general, és la gelada la que anuncia una nevada.

—*Cuando nubla la xelada, ye segura la nevada* (Castañón 1962: 82).

—*Dixoi la nieve a la xelada, vé tu hoy, que yo voy mañana* (Castañón 1962: 104). Un altre cas de personificació de meteors (Gargallo / Torres 2011); en aquest cas, en forma de «dialogisme».

—*Llovido sobre xelao, la nieve'ncima'l teyau*. Localitzat per Castañón (1962: 196) a Villanueva de Santu Adrianu.

—*Xelar y nublar, señal de nevar* (Castañón 1962: 306). cf. lleon. *Xelare ya anublar señal de nevar* (Rúa 2004: 195).

—*Xelu sobre'l lluviu, nieve hasta'l cubu; Xelu tras de llobiu, niev'hasta'l xinoyu; Xelu tras de lloviu, ñev'hasta'l llombu; Xelu'ncima'l llobiu, niev'hasta'l pegollu*. Sèrie molt ben documentada (remeto per al detall de les fonts a la base de dades de *ParemioRom*).

Amb totes aquestes parèmies asturianes confronta una altra d'altoaragonesa: *Nieve muy chelada otra n'espera* (Arnal 1997 [1953]: 257).

3.4.5. Sant Vicent [Màrtir] (22 de gener) i el gel

Presenta testimonis anàlegs en tots dos territoris:

ast. *Por San Vicente quiebra tchaz y tchaciente* (Castañón 1962: 240). «San Vicente es el patrón de Agüeras (Quirós) [...] ya cesan los tchaces y tchacientes -los hielos y las causas que los forman». El DGLA (s. v. *llaz*, *el*) remet a Luciano Castañón, i localitza el refrany a Quirós.

arag. *San Vicente el barbau [/] rompe el chelau, [/] y si no lo rompe, [/] lo deja doblau* (Arnal 1997: 36). *San Vicente lo Barbato rompe lo chelato, pero en pone otro más arrefinado* (Arnal (1997: 36; a la Vall de Gistau). Es tracta d'un dels anomenats «Sants Barbut».¹⁵

3.5. Vents

Els vents són una referència característica del clima de cada territori. Agrupo aquí refranys amb noms de vents que responen a motivacions diverses, tot seguint pautes assajades dins Gargallo (2021) en relació amb l'espai del català continental. Destaco en aquest apartat els diferents noms de vents, així com els topònims implicats, amb negreta sobre la cursiva.

3.5.1. Aire d'abajo / de riba

Els conceptes espacials 'de baix' i 'de dalt' es poden associar a les latituds nord i sud, respectivament, o bé a terres de major i menor altitud. En la present collita he obtingut exemples d'*aire d'abajo* (Alt Aragó: tres) i *aire de riba* (Astúries: un).

—*Aire d'abajo y riera oscura*[.] *agua segura* (Arnal 1997 [1953]: 46). «El aire d'abajo es bochorno y la oscuridad en la riera indica nublado por el río, por el Sur, señal muy frecuente de agua próxima». El DLE localitza *riera* a l'Aragó i remet a *rambla* ("lecho natural de las aguas pluviales").

—*Aire d'abajo*[.] *agua hast'arriba* (ibídem). «Porque el viento bochorno, del Mediterráneo, casi siempre trae nublados y lluvias».

—*Aire d'abajo*[.] *agua n'o tajo* (Arnal 1997 [1953]: 31).

—*L'aire de riba, trae'l vasu na mano* (Sánchez / Cañedo 1986: 126).

15. Cf. *La setmana dels barbut és la més freda de l'any* (Farnés 1998: 85). «Heus aquí els sants barbut o barbats de la cèlebre setmana de les minves de gener: dia 15, Sant Pau, primer ermità; dia 17, Sant Antoni Abat; dia 15, Sant Maure, Abat; dia 22[,] Sant Vicenç, diaca, de la Mola o Espanyol [...] De manera que la típica setmana dels barbut va del 15 de gener al 22, ambdós inclusiu [...]».

3.5.2. Cierzo a l'Alt Aragó

El *cierzo* és ben característic de l'Aragó central, més que de l'Alt Aragó, en continuïtat amb el *cerç* de les terres de l'Ebre i del nord valencià (Gargallo 2021: 102). Un altre és el referent climàtic del *cierz*u d'Astúries, que presenta sentits com el de 'boira', 'plugim' (*orbayu*).¹⁶ Tot i així, cal observar la identitat de tipus parèmic entre el tercer refrany aragonés d'aquest punt i el corresponent asturià.

—**Cierzo** qu'anubla[,] *agua segura* (Arnal 1997 [1953]: 29).

—**Cierzo** y serenera a principios de luna, de cien veces llueve una (Arnal 1997 [1953]: 250).

3.5.3. (Vientu) gallegu (Astúries)

Es tracta, lògicament, del vent que ve de l'oest,¹⁷ mentre que el mateix tipus lexical s'empra a Castella amb el sentit de 'vent del nord-oest'.¹⁸

—*Abril buenu era si el gallegu non viniera*. Localitzat per Castañón (1962: 13) a Beleño (Ponga) i Arenas de Cabrales.

—**Vientu gallegu**, *agua segura* (Sánchez / Cañedo 1986: 126).

—**Aire gallegu**, *mal colmeneru* (Castañón 1962: 305). «En Oseja de Sajambre hacen la distinción de viento gallego bajo, del SO., y viento gallego alto, del NO».

3.5.4. Nordeste [i nordés] (a Astúries)

És vent característic de la costa d'Astúries (recullen la variant apocopada *nordés* el *DALLA* i el *DGLA*, *nordés*), en continuïtat amb Galícia i el gallec (cf. *DRAG*, s. v. *nordés*). Els testimonis extrets de Castañón (1962) s'acompanyen majoritàriament de la notació de [refrany] «marinero».

—*Agues [sic] fríes y nordeste, la sardina «desaparece»* (Castañón 1962: 21). Es tracta d'un registre paremiogràfic plenament castellanitzat. Segons comunicació personal de Claudia Elena Menéndez, la forma genuïna, que ella mateixa em testimonia, és aquesta altra, que preserva la rima (assonant); *Agües fríes y nordés, la sardina desapaez*.

—*Costa cargada, nordeste 'na playa*. Localitzat per Castañón (1962: 69) a Cudillero [Cuideiru]. Cf. *Montaña cargada, nordeste a la barba; Montaña cargada, nordeste a la barba* (Castañón 1962: 204).

—*Cuando de nordeste llueve, hasta les piedras mueve* (Castañón 1962: 71).

—*El nordés que dura, de nueite tien calmura*. Localitzat pel *DGLA* (s. v. *nordés, el*) a Valdés.

—**Nordeste** *duraor, a la tardi quedaor y a la mañana madrugaor* (Castañón 1962: 222). «*El nordeste no s'echó, dicen los marineros de Gijón*».

16. Segons el *DALLA* (s. v. *cierz*u, *el*): «Borrín, nublina. 2 Especie de nublina [que se forma pola calor nos díes de sol]. 3 Orbayu, orpín. 4 Agua [llovío con dello d'aire, con poca intensidá y en pocu tiempu]».

17. Vegeu el *DALLA* (s. v. *gallegu, el*): «Aire del noroeste o del oeste. | Gallegu alto, aire del noroeste. || Gallegu baxo, aire del suroeste».

18. Vegeu el *DLE* (s. v. *gallego, ga*): «4. adj. *Cast.* Dicho del viento: Procedente del noroeste, de la parte de Galicia».

- Nordeste** oscuro, sur apurro (ibídem). A l'apèndix de l'obra, hi figura *apurro* com a «Viento fuerte del Sur» (p. 334).
- Nordeste** que a la marea non vien, trampa tien (Castañón 1962: 222).
- Pa Galicia nordeste y pa Asturias vendovales* (Castañón 1962: 71). Vegeu altres refranys amb *vendoval(es)* al punt 3.5.5.
- Si el tiempu entra del noroeste y al nordeste se te rola, non esperes más que mal tiempu, con el agua hasta la bola* (Castañón 1962: 269). «En Gijón, en lugar de *rola*, *ronda*; dicen: *Va rondando*, es decir, va caminando de un cuadrante a otro».

3.5.5. Vendaval / vendoval (a Astúries)

- El vendaval saca los peces de la mar; el nordeste nin los saca nin los mete* (Castañón 1962: 140). «Pescadores de Ribadesella y Llanes».
- Vendaval** en Galicia, fiesta'n Llanes (Castañón 1962: 304). «El vendaval lleva a Llanes lluvias y mal tiempo que impide a los marineros salir al mar, por eso quedan en el pueblo holgando». A la mateixa pàgina, hi figura la variant *Vendoval y agues* [sic], *fiesta'n Llanes*; atribuït a «Gijón».
- Vendoval**, sardines a rial (Castañón 1962: 304). «Gijón. Con viento del oeste se da mejor la sardina. Dicen que el vendoval siempre es viento al noroeste».
- Brisa lloca, vendaval en popa* (Castañón 1962: 52).

3.5.6. Implicació de topònims (o altres referències geogràfiques)

La formulació *aire de* + topònim caracteritza diversos refranys meteorològics altoragonesos de la collita:

- Aire de Lezina**, [/] **aire de Pina** [/] *que llena a badina*. Tomás (1999: 339) el recull a Mondot. Lecina queda al suroest de Mondot. Pina, si és la *de Ebro*, queda al sud. D'altra banda, el *DLE* registra *badina*, «balsa o charca de agua», com a forma pròpia d'Aragó. A més, la documenta profusament l'*EBA* a l'espai altoaragonès.
- Aire de Monzón**[,], *agua hasta o balcón*. Així, dins Arnal (1997 [1953]: 47). En Ríos / Bolsa (2003: 167), repertori de Salas Altas: *Aire de Monzón, agua asta en o balcón*.
- Aire de Ordás**, *agua detrás* (Arnal 1997 [1953]: 266). «Señales de lluvia, casi siempre seguros [sic¹⁹], en una zona del Somontano».
- Aire de Pallás**, *agua detrás*. Així, a l'*ALEANR* (mapa 1302: *Viento del este*), punt d'enquesta Hu 200 (Bielsa). La font no especifica res sobre la referència toponímica *Pallás* (podria tractar-se de la comarca catalana del *Pallars*). Vergara (19862 [1936]: 85) atribueix als de Tolva, de la província d'Osca: **Aire de Pallás**, *aigua detrás*. I cal tenir present que Tolva pertany a l'àrea catalanoparlant de l'Aragó oriental. Aquest paremiotipus, que acolliria també el refrany anterior (**Aire de**

19. Sens dubte respon a l'ús aragonès masculí de *señal*.

- Ordás**, *agua detrás*), respon a una estructura de rima bastant prolífica. Cf. *Boira en San Nicolás, agua detrás* (documentat en reculls castellans com el de Martínez Kleiser (1989 [1953]: 518; núm. 45.386). El tal paremiotipus arriba també a la Vall de Benasc: **Aire de Gabàs**, *aigua detrás* (comunicació de José Antonio Saura Rami). I una altra versió de la mateixa idea, amb adverbis autòctons del tipus de *derrèr/darrèr/darrer*, es concreta en variants d'aquest mateix paremiotipus: en occità aranès (**Aire de Bacivèr**, [/] *era nhèn ath darrèr*) i en català (**Aire de Baciver**, *la neu al darrer*). I tot plegat, amb àmplia documentació, que no detallo.
- Si fa aire de Guara*[,] *no tengas miedo a tronada*. Així, dins Arnal (1997 [1953]: 31). Dins Ríos / Bolsa (2003: 170), recull de Salas Altas: *Si viene aire de Guara*[,] *no tengas miedo á tronada*. *Si bufa aire de Guara, no tengas miedo á tronada*.
- Si sopla Guara, ¡qué luego escampa!* (Arnal 1997 [1953]: 34). Cf. *Si no sopla Guara, Moncayo s'enbarra* [sic], *que recull la mateixa font* (p. 48); amb la següent glossa: «Si no hace cierzo de Guara[,] aparece nublado (embarrada) hacia el Moncayo y suele ser indicio de lluvia».
- Pel que fa a Astúries, reproduïxo un parell de refranys amb vent provinent del Xerru:
- Con el ventarrón del Xerru, ñon sálies de casa a puerru (a puerru, 'despullat')* Castañón (1962: 66) localitza el refrany a Ponga. «Xerru: majada en puerto Ventaniella. El viento de tal dirección presagia lluvia».
- Si vien el aire pel Xerru, sali aunque vayes a puerru; pero si vien per Xixón, non salies de casa, ñon*. Recollit per Castañón (1963: 277) a Sobrefoz (Ponga). «El Xerru y Gijón, al sur y al norte respectivamente de Sobrefoz. Con el aire del sur no hay peligro de mal tiempo aunque de momento llueva —por eso[,] *aunque vayes a puerru*—, por el contrario el aire del norte sí anuncia mal tiempo».
- Finalment, anoto un parell de refranys altoragonesos: un, amb el vent denominat *gabacha*, de clara motivació geogràfica. L'altre, amb un *aire moregano* (*morellano*), que em resulta més enigmàtic:
- La gabacha** *cuan bufa, a's dos diyas rufla* (Blas / Romanos 2003: 66). A la Vall de Gistau. *Gabacha* és un cert vent fred, la motivació del qual té a veure amb la del tipus lexical *gavacho* (o *gabacho*), 'de França' (també castellà: *DLE*, s. v. *gabacho*; i en català: *DIEC2*, s. v. *gavatx²*).
- Aire moregano**, *ni palla ni grano*. A la Vall de Gistau (Blas / Romanos 2003: 29). Mott (2000: 363) hi recull una variant molt propera: *El aire morellano, ni paja ni grana*. I cal considerar l'eventualitat que *morellano* respongui a una deturpació (homonimització? mala audició?) a partir de *moregano*, car Morella queda massa lluny, al nord valencià. Sobre el (*vent*) *morellà*, vegeu Gargallo (2021: pàssim).

3.5.7. Aire (de) puerto (a l'Alt Aragó)

Aquest *puerto* (de muntanya) és un component orogràfic propi de l'Alt Aragó, però també d'Astúries, on sovint es confronta amb un altre de diferencial com és la mar (3.7.2.). I l'**aire (de) puerto** és també molt característic del Pirineu aragonés, com abonen els següents refranys de la mostra:

- Aire de puerto**[,] *a's tres diyas muerto* (Blas / Romanos 2003: 29); A la Vall de Gistau.
- Aire puerto** *pa' comer*[,] *serenera vas a ver* (Arnal 1997 [1953]: 48). «Cuando el aire de puerto (brisa de montaña) se prolonga hasta el mediodía[,] es indicio de que va a hacer buen tiempo».

—*Si fa aire de puerto*[,] *ya puedes trillar y ir ta os güertos*. Així, dins Arnal (1997 [1953]: 32). Blas / Romanos (2003: 81) registren una variant a la Vall de Gistau: *Si fa aire de puerto, [/] ya puez mallar y dir ta'l güerto*. Amb la grafia *tal güerto*, i també a la varietat gistavina, el registra Mott (2000: 362). Cf. amb el benasquès *Aire de Puerto, als tres días muerto* (testimoni de José Antonio Saura Rami).

3.5.8. Motivacions de mar i terra en asturià

—*Sol y vaga pal de Pravia, viento mareiro pal de Cudillero* (Castañón 1962: 287).²⁰ «Marinero. [/]. Lo dicen los marineros de Cudillero por su rivalidad con los de Pravia, para hacer ver que su puerto es mejor. Si los de Pravia no podían entrar en su puerto por la vagamar que había, los de Cudillero entraban igual, por eso los de aquí solían decir “que tenían la llave de Pravia”».

—*Terrero pal de Cudillero* (Castañón 1962: 291). «Se refiere al viento procedente de tierra».

3.6. Altura i projecció del sol

Sicasí, la llume vuelve al año humanu cuando'l sol resalva Cualmayor, gana un poco más de trechu pel cielu de la tarde y los días españen grandes sobre'l valle [...] (Viejo 2021: 59)

La mirada a la projecció del sol sobre la terra habitada, l'observar cíclic de l'altura i projecció del sol sobre els llocs habitats, ha copsat l'atenció de l'ésser humà, sens dubte, des que l'home és home. Ho reflecteix amb singular sensibilitat Xulio Viejo des de la seva terra natal. I ho traslladen, amb la força visual de la matèria parèmica, els refranys romànics referits precisament a l'altura i projecció del sol que van ocupar, anys enrere, Correas / Gargallo (2002). Refranys que integren també la base de dades de *ParemioRom* (d'on pouo de nou), i a partir dels quals l'*Atlas de ParemioRom* resultant va individuar cinc diferents tipus parèmics (o paremiotipus).²¹

En el cas de la present mostra, es tracta de refranys que retraten el retorn del sol a llocs prèviament ombrívols, refranys que abracen un espai de temps d'hivern entre el gener i el febrer (i excepcionalment, en un d'asturià, fins a l'abril). Val a dir que, en aquesta faceta del refranyer, la representació asturiana és més rica i diversa que la de l'Alt Aragó. Aventuro al respecte que l'atenció al joc alternant d'ombres i llum (*solombres*) que caracteritza l'accidentat territori asturià, amb referents genèrics (*regueru, reguera, fuente, rincones*, etc.) o bé amb topònims concrets, impregna generosament l'imaginari col·lectiu del país, mentre que, en el cas de l'Alt Aragó, es restringeix als anomenats *pacinos*

20. Es tracta d'un dels molts casos de deturpació per part de Luciano Castañón. En posar la forma castellanitzada del topònim, es desfà la rima del refrany, que, en canvi, sí es mantindria amb la forma tradicional del nom de lloc: *mareiru / Cuideiru*.

21. https://stel2.ub.edu/paremio-rom/ca/atlas?title=&body_value=&items_per_page=20. S'hi pot accedir a través de la cerca textual «Altura y proyección del sol».

(*pacino* <*OPACĪNU), els *pacos* o *bagos* del lèxic comú i de la toponímia pirinenca, orientats de cara al nord (segons la disposició orogràfica del Pirineu aragonés).²²

En tot cas, més enllà de les *solombres* interpretatives, tracto per ordre cronològic (mesos i dates fixes) els diferents refranys de la mostra.

3.6.1. Gener

ast. *En Xineru entra'l sol en toos los regueros; ye refrán, pero non yé verdaderu*. Localitzat per Castañón (1962: 159) a Rengos (Cangas del Narcea).

3.6.2. Sant Antoni Abad (17 de gener)

ast. *El día San Antón de Xineru ha de dar el sol en toos los regueros; ha de dar, pero no ha calentar* (Castañón 1962: 114).

ast. *En Santo Antón de Xineiro entra'l sol en toos los regueiros, menos en el de **Rocabo**, que no entra'n tol año* (Castañón (1962: 155). «Rocabo: reguero próximo a Cangas de Narcea».

3.6.3. Sant Fabià i Sant Sebastià (20 de gener)²³

arag. *Tà San Fabián cobran el sol es de Plan, y se les acaba el pan*. L'explicació de la font (Mott 2000: 355) projecta llum sobre aquest refrany: «En invierno, el sol llega a Plan sólo tres veces al día, hasta el 20 de enero (San Fabián); a partir de este momento, ilumina el lugar todo el día. [La segona part del refrany fa referència] a la tacañería que se les achaca a los habitantes de Plan por parte de los vecinos de los pueblos circundantes».

3.6.4. Sant Vicent Màrtir (22 de gener)

ast. *El día San Vicente entra'l sol ena fuente* (Castañón 1962: 115): «Hace referencia a una fuente que hay cerca del pueblo [de] La Focella, (Teverga); es muy sombría, y está situada de espaldas al sur; el sol, en su diario elevarse[,] comienza a tocarla el 22 de Enero a las once de la mañana».

22. Arnal (1997 [1953]: 257) recull aquesta oposició, no relacionada amb els refranys d'aquest punt, en la següent parèmia: *Si fa frío[,] trabaja n'os solaneros; si fa calor, n'os pacinos*; amb aquesta glossa: «Porque en los solaneros, o solanos, el sol entibia el ambiente; y en los pacinos (sombrios orientados al Norte) hace siempre más fresco». D'altra banda, el DCECH (s. v. *opaco*) recull, al costat del català *obac* (< OPACU), les variants homòlogues altoaragoneses *bago* i *paco* (aquesta integra el refrany *A boira en Labaco* [/] y l'agua en o paco, del qual tract al punt 3.1.1.1.), a més d'un *pacín(o)* que, «en el Sobrarbe y Alto Aragón (Arnal Cavero) supone *OPACĪNU» (IV, 286a9-11).

23. Vegeu al respecte la meua «Garbera de refranys romànics de Sant Sebastià (i Sant Fabià)» (Gargallo 2022b).

3.6.5. Febrer

ast. *En Febreru entra'l sol en cualquier regueru, menos en Enu*. Localitzat per Castañón (1962: 147) a Següenco (Cangues d'Onís). Sobre *Enu*, el topònim de referència, podem llegir-hi: «pueblo de la parroquia de Sebarga, municipio de Amieva».

ast. *En Febreru entra'l sol en cualquier regueru; el últimu día[,] que no el primeru* (Castañón 1962: 147); amb la variant *...no'l primer día, el postreru*.

ast. *En Febreru entra'l sol en toos los rincones, menos en la riega de los Caneyones* (Castañón 1963: 264). Amb la indicació que «está la riega en Pen, pueblo de Amieva».

ast. *En febreru, entra'l sol en cada regueru*. Així, dins Sánchez / Cañedo (1986: 130). El DGLA (s. v. *regueru*, *el*) registra: *En febreru entra'l sol en caa regueru* (amb remissió a Fermín Canella Secades, *Estudios asturianos (Cartafueyos d'Asturies)*, Uviéu, 1886). Cano (1989: 28) recull a Somiedu: *En febreiru da'l sol en tolos regueiros*.

3.6.6. La Candelera (2 de febrer)

ast. *El día de la Candelera entra'l sol en cualquier reguera*. Així, dins Sánchez / Cañedo (1986: 130). El DGLA (s. v. *candelera*, *la*) atribueix a Llanes: *El día de la Candelera entra el sol en cualquier reguera*. Castañón (1963: 260) localitza al Mazucu (Llanes) aquesta variant amb *Candeleras* en plural: *El día de las Candeleras entre'l sol en todas las regueras*.

3.6.7. El 22 de febrer

ast. *El veintidós de Febrero pasa'l sol per cima'l picu Castiello* (Castañón 1962: 140). La font identifica així el lloc de referència: «Monte frente a Proaza».²⁴

3.6.8. Sant Maties (24 o 25 de febrer, fins a la reforma duta a terme entre 1969 i 1970)²⁵

arag. *Pa' San Matías entra o sol por as sonbrías [sic] pero no por as más frías* (Arnal 1997 [1953], 39, 273). A la Vall de Benasc: *Ta Sant Maties toque el sòl peles sombries* (comunicació personal de José Antonio Saura Rami). Es tracta d'un paremiotipus que trascendeix a la Vall d'Aran (*Tà St. Maties, [/] eth solei enes ombries*: CNLVA 1992: 25) i s'estén, amb l'al·ludió aragonès meridional, juntament amb l'aragonesisme *umbria/ombria*, al català de les Terres de l'Ebre i al País Valencià: *A Sant Maties, ja entra el sol per les ombries* (localitzat pel DCVB, s. v. *sol*, a Tortosa i al Maestrat).

24. Un lloc mític per a Xulio Viejo (2021: 22), qui escriu: «[...] los dos amaneceres que calculo yo que se verán tamién, dalgún día de xineru, dende'l Picu Castiellu, a lo cimero del llugar».

25. Abans d'aquesta reforma «su festividad se celebraba el 24 de febrero (el 25 en los años bisiestos) [...] Pero, como esta fecha con frecuencia podía caer en cuaresma[,] se ha trasladado al 14 de mayo» (Cantera / Cantera / Sevilla 2002: 55).

3.6.9. Abril (i la força de la rima amb *carril*)

ast. *En Abril entra'l sol en cada carril* (Castañón 1962: 141). «En ese tiempo el sol ya está alto y da, entra, por los caminos». L'atracció de rima entre *abril* i *carril* es demostra amb una cerca de la darrera forma a *ParemioRom*, que retorna 23 resultats de refranys romànics en què *abril* rima amb *carril*.

3.7. La mar, component diferencial del territori asturià

La mar constitueix el fet diferencial d'Astúries respecte de l'Alt Aragó. Distribueixo en aquest darrer apartat aspectes en què participa de fets climàtics o atmosfèrics diversos.

3.7.1. Indicis d'aus entre terra i mar

L'orientació d'aus diverses cap a la serra, una certa penya, i la localitat concreta de Llanes, motiven els refranys aplegats en aquest punt.

- Cuando la chouva vey pa la sierra, coy la bruesa ya vey a por tcheña; ya cuando vey pa la mar, coy il gadaño ya vey a sigar*. Localitzat per Castañón (1962: 73) a La Puela d'Allande. Amb l'explicació següent: «Señal de mal tiempo y buen tiempo respectivamente».
- Cuando las cheguas van pa la sierra, xuence los bueis ya veite a la tseña; cuando las cheguas van pa la mar, xuence los bueis ya veite a aradar* (Castañón 1962: 75). Amb la notació «Occ.», presenta trets de la varietat occidental (*ya* 'i', *tseña* 'llenya').
- Cuando la garza va pa la peña, saca los gües y vete a la leña; cuando la garza va pa la mar, saca los gües y vete arar* (Castañón 1962: 73). «Anuncio de buen y mal tiempo».
- Cuando'l cuervu va pa Llanes, ba ñebar; cuando güelvi ya ñon ba ñevar* (DGLA, s. v. *cuervu*, *el*). Hi ha un tret prou característic de la varietat oriental asturiana, que és el resultat palatal de N-: per això, *ñon* i *ñevar* (García Arias 2003: 240). És clar que si el corb va a Llanes, és a dir, a vora mar, és perquè hi ha neu a la muntanya. Quan hi torna, a la muntanya, és perquè ha deixat de nevar.

3.7.2. Altres contrastos entre mar i terra: *Puertu/puerto*

Es tracta aquí de l'accepció muntanyenca de *puertu* (o de la variant *puerto*), i no de la portuària (marítima).²⁶

- Barra clara y puertu oscuru, señal de tiempu seguru*. Localitzat per Castañón (1962: 48) a Seloriu (Villaviciosa). Amb la següent explicació: «Barra, la de El Puntal, en ría de Villaviciosa. [/] Puerto, el Sueve».

26. Cf. el *DALLA* (s. v. *puertu*, *el*): «Pasu [altu pel que se pasa o traviesa un monte, un cordal]. 2 Zona [alta d'un monte, d'un cordal con mayaes y pastu a onde se lleva'l ganáu]. 3 Sitiü [acotáu y abrigáu na costa, preparáu p'amarrar, pa cargar y descargar les embarcaciones]».

- Cuando les nubes van pa la mar, coge los gües y ponte arar, y cuando van pal Puerto[,] coge los gües y dales pienso. O: coge los gües y ponte a techu* (Castañón 1962: 77).
- Cuando les nubes van pa la mar, cueye los gües y ponte arar; cuando las nubes van pal puerto, cueye l'arau y métete dientro* (ibídem). «Refiriéndose al Pajares». Cf. *Cuando les nubes van pa la mar, cueye los gües y ponte arar, y cuando van pa Castilla coge los gües y ponte a capilla* (ibídem); localitzat a Tuiza (L.lena), i amb la glossa «*Ponese a capilla: Abellugase, guarecerse de la lluvia*».
- Cuando les nubes van pa la mar, unce les vaques y ponte arar; cuando van pal Puertu, desunce les vaques y ponte a techu* (ibídem). «En Zureda (Lena): a sotechu».
- Pa la mar claro, pal puerto oscuro, tiempo seguro* (Castañón 1962: 230). «En Cangas de Narcea refiriéndose al puerto de Leitariegos».
- Puertu oscuru y barra clara, buen día de sol mañana; barra clara y puertu oscuru[,] señal de tiempo seguru*. Localitzat per Castañón (1962: 249) a Peñerúes (Quirós).
- Puertu claru y costa escura, agua segura* (ibídem). «En Ponga, refiriéndose a los puertos de Ventanielles, Tarna o el Pontón».

3.7.3. El rugir de la mar i motivacions sonores afins com a indici meteorològic

Cuando ruxa/ruxe la mar... Es tracta d'una formulació inicial present en molts refranys recollits per Castañón (1962: pàssim), sigui en indicatiu (*ruxe*) o en subjuntiu (*ruxa*), que implica idea de futur: *Cuando ruxa la mar de la Griega, tiende la colada jueva; Cuando ruxa la mar de Seloriu, pára la carreta so'l horru; Cuando ruxe l' mar en Santa Gadia, hay augua l' outro día. Cuando ruxe la mar d'Astuera, mete l' carru baxo la panera; Cuando ruxe la mar de Mohías, busca leña pa quince días, y si ruxe la de Barayo[,] unce los gües y ponlos al carro; Cuando ruxe la mar hacia l' Portiellu, unce les vaques y vete pa l' eru; Cuando ruxe la mar hacia la Espasa, suelta les vaques y vete pa casa; Non vayas de costera[,] que ruxe la Salmoriera; Ruxe la Ñera, vendaval ena corredera; Ruxe'l mar en Gozón, nevará o non.*

Hi ha també formulacions afins amb altres verbs de motivació sonora: *Cuando ronca l' Merón[,] guarda (o echa) l' trigo 'n macón; y cuando ronca la barra, saca l' llaviegu y ara; Cuando sona la barra, segura l' agua. Cuando suena la mar de Astuera, saca la coladina fuera* (ibídem); *Si rumba Barayu[,] saca al ganáu ya veite al trabayu; si rumba Moías, guarda cheña pa quince días*. Tot plegat transmet la bravesa de la mar cantàbrica i les seves implicacions atmosfèriques.

4. A manera de conclusió

Els dos territoris contemplats en aquesta contribució comparteixen elements climàtics essencials: boires i núvols, nuvolositat vària; temps de gel i neu. També, una sèrie de referències a muntanyes amb capa i similars, amb formulacions diverses; o l'atenció al sol recobrat, en valls fondes, entre el gener i el febrer, tot i que aquests dos aspectes es manifesten més visiblement en el cas d'Astúries. També presenten algunes especificitats: com a l'entorn dels diferents vents, entre altres meteors.

Destaca en tots dos àmbits, com en general en aquesta mena de refranys romànics vinculats a cada territori, la inserció d'abundants topònims, així com de referents genèrics com *monte/montaña*, *sierra*, *puerto/puertu* (de muntanya). I sovintegen els tipus parèmics (*paremiotípus*) en què es contraposen referents d'orientació a l'espai.

D'altra banda, i com és del tot lògic, la mar constitueix el fet diferencial d'Astúries respecte de les terres altoragoneses, i s'hi donen també nombrosos refranys en què l'orientació de la mar confronta amb la de terra endins en aspectes meteorològics contrastats.

Però tots dos territoris s'emmarquen dins l'espai d'un contínuum cultural i lingüístic del nord iberoromànic. De fet, l'aire de familiaritat romànica es percep en aquesta mena de refranys, només amb l'excepció del romanès, tal com he assenyalat en treballs anteriors. Tant l'espai altoaragonès com l'asturià integren, doncs, el que, tot basant-me en el mestre Amado Alonso (1974³: 98) i la seva noció de «Romania continua», he determinat d'anomenar *Romània parèmica contínua*.

Referències bibliogràfiques

ALEANR = Alvar, Manuel, con la colaboración de Antonio Llorente, Tomás Buesa y Elena Alvar (1979-1983): *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Zaragoza / Madrid: Diputación Provincial de Zaragoza / CSIC, 12 vol.

ALGa = *Atlas lingüístico galego. IV. Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.

ALONSO, Amado (19743): «Partición de las lenguas románicas de Occidente». *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, 84-105.

BLAS GABARDA, Fernando; ROMANOS HERNANDO, Fernando (2003): *Fraseología del chistabín: diccionario de refranes, modismos, locuciones y frases hechas en aragonés del Valle de Chistau*. Zaragoza: Gara d'Edicions / Institución Fernando el Católico.

CANO GONZÁLEZ, Ana María (1989): *Notas de Folklor Somedán*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.

CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús; CANTERA MONTENEGRO, Jesús; SEVILLA MUÑOZ, Julia (2002): *Calendario religioso. Sus festividades*. Madrid: Guillermo Blázquez, Editor.

CASTAÑÓN, Luciano (1962): *Refranero asturiano*. Oviedo: Diputación de Oviedo / Instituto de Estudios Asturianos.

CASTAÑÓN, Luciano (1963). «Refranero asturiano. Apéndice». *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, 49, 251-280.

CNLVA (1992) = Centre de Normalisacion Lingüística dera Val d'Aran (1992): *Arrepervèris*. Lleida: Pagès.

CORREAS MARTÍNEZ, Miguel; GARGALLO GIL, José Enrique (2002): «Ya entra el sol por las umbrías. Altura y proyección del sol en el calendario romance de refranes». *Paremia*, 11, 21-30. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/011/003_correas-gargallo.pdf>.

DALLA = Academia de la Llingua Asturiana: *Diccionariu de la Llingua Asturiana (DALLA)*. <<https://www.diccionariu.alladixital.org/>>.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

DCECH = Coromines, Joan, con la colaboración de José A. Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 6 vol.

DE ANDRÉS DÍAZ, Ramón (2022): «Frontera lingüística entre el gallegoportugués y el asturleonés: el atlas *ETLEN*». Dins Molina Martos, Isabel; García Mouton, Pilar (ed.): *Geolingüística en la península ibérica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 171-199.

DECat = Coromines, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions «la Caixa», 10 vol.

DELLA = García Arias, Xosé Lluis (2017-2021): *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana (DELLA)*. Uviéu: Universidá d'Uviéu / Academia de la Llingua Asturiana, 7 vol.

DGLA = García Arias, Xosé Lluis (2002-2004): *Diccionario General de la Lengua Asturiana (DGLA)*. Oviedo: La Nueva España. <<https://mas.lne.es/diccionario/>>.

DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. <<https://dlc.iec.cat/>>.

DLE = Real Academia Española: *Diccionario de la lengua española*. <<http://dle.rae.es/>>.

DRAG = Real Academia Galega: *Diccionario da Real Academia Galega*. <<https://academia.gal/diccionario>>.

EBA = *Endize de bocables de l'aragonés segundes os repertorios lesicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*. Uesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 4 vol.

FARNÉS, Sebastià (1992-1999): *Paremiologia catalana comparada*. Edició a cura de Jaume Vidal Alcover, Magí Sunyer i Josep Lluís Savall, amb la col·laboració de Josep M. Pujol. Barcelona: Columna, 8 vol.

FRANCO ANCHELERGUES, Vicente (2008): «Esta sequera s'acabarà cuando llueva. Faccias paremiológicas en los refranes de Arnal Caverro». *Alazet*, 20, 197-206.

GARCÍA ARIAS, Xosé Lluis (2003): *Gramática histórica de la lengua asturiana*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.

GARCÍA ARIAS, Xosé Lluis (2005): *Toponimia asturiana. El porqué de los nombres de nuestros pueblos*. Oviedo: Editorial Prensa Asturiana.

GARGALLO, José Enrique (1994): *Les llengües romàniques. Tot un món lingüístic fet de romanços*. Barcelona: Empúries.

GARGALLO GIL, José Enrique (2021) «Nombres de vientos en catalán continental: creatividad léxica y territorio», *Dialectologia. Special Issue IX*, 97-133. <<https://www.edicions.ub.edu/revistes/dialectologiaSP2021/documentos/1706.pdf>>.

GARGALLO GIL, José Enrique (2022a): «Designaciones de nubes que cubren montañas en refranes meteorológicos romances, con sus paremiotipos». *Fraseolex. Revista Internacional de Fraseología y Paremiología*, 1. <<https://revistes.uab.cat/fraseolex/article/view/v1-gargallo/43-pdf-es>>.

GARGALLO GIL, José Enrique (2022b): «Garbera de refranys romànics de Sant Sebastià (i Sant Fabià)». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/LXXVI. Miscel·lània Lúdia Pons. 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 129-141.

GARGALLO GIL, José Enrique (2023): «Retrato contemporáneo de mis fronteras romances peninsulares». Dins Álvarez Pérez, Xosé A.; García Sánchez, Jairo J.; Sánchez Izquierdo, Irene (ed.): *Frontera España-Portugal: personas, pueblos y palabras*. Valencia: Tirant Humanidades, 427-449.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL

GARGALLO GIL, José Enrique (2024): «Desde aquel abril, en la memoria del corazón». Dins Gil del Cacho, Fèlix (ed.): *O Tión y otros escritos en aragonés tensino*. Sabiánigo: Comarca Alto Gállego, 21-22.

GARGALLO GIL, José Enrique; TORRES TORRES, Antonio (2011): «Meteoros y personificación en la paremiología romance a partir del proyecto BADARE». Dins Pamies Bertrán, Antonio; Luque Durán, Juan de Dios; Fernández Martín, Patricia (ed.): *Paremiología y herencia cultural*. Granada: Granada Lingüística, 65-73.

GOMIS I MESTRE, Cels (1998): *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915. Edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels Gomís i Serdañons*. Barcelona: Alta Fulla.

MARTÍNEZ KLEISER, Luis (1989 [1951]): *Refranero general ideológico español*. Madrid: Editorial Hernando.

MIEDER, Wolfgang (1996): «Los refranes meteorológicos». *Paremia*, 5, 59-65. <https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/005/007_mieder.pdf>.

MOTT, Brian (2000): *Diccionario Etimológico Chistabino-Castellano/Castellano-Chistabino*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico».

NAGORE LAÍN, Franchó (2013): *Lingüística diatopica de l'Alto Aragón. Cómo ye l'aragonés de cada puesto: carauteristicas, bibliografía, textos, mapas*. Uesca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.

PALACIOS RASAL, Liena; BAOS MUÑOZ, Chan (2010). *Bocabulario de Murillo de Galligo*. Uesca: Publicacions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa.

RÍOS NASARRE, Paz; BOLSA PUYUELO, Alberto (2003): *Replega de tradizi3n oral en Salas Altas*. Huesca: Consello da Fabla Aragonesa.

RIVOIRA, Matteo (2014): «Cuand che Maréi al va vers Bièla, al Pò ad ricambi al manda l'èva. Venti e nuvole in alcuni detti piemontesi e vadostani». Dins Cugno, Federica; Mantovani, Laura; Rivoira, Matteo; Specchia, Maria Sabrina (ed.), *Studi linguistici in onore di Lorenzo Massobrio*. Torino: Istituto dell'Atlante Linguistico Italiano, 803-825.

RODRÍGUEZ MARÍN, Francisco (2007 [1926]): *Más de 21.000 Refranes Castellanos. No contenidos en la copiosa colección del Maestro Gonzalo Correas, allególos de la tradición oral y de sus lecturas durante más de medio siglo (1871-1926)*. Madrid: Atlas.

SANCHIS GUARNER, Manuel (1952): *Els vents segons la cultura popular*. Barcelona: Barcino.

TOMÁS ARIAS, Chabier (1999): *El aragonés del Biello Sobrarbe*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.

VÁZQUEZ OBRADOR, Chesús (1980): «Notas sobre refranes, dichos y tradiciones de algunos pueblos de Tierra de Biescas, Valle de Tena, Valle de Serrablo y Somontano». *Argensola*, 89, 55-72.

VENY, Joan (19823): *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.

VERGARA MARTÍN, Gabriel María 19862 [1936]: *Refranero geográfico español*. Madrid: Librería y Casa Editorial Hernando.

VIEJO FERNÁNDEZ, Xulio (2021): *Onde'l caos se texe y se destexe*. Uviéu: Trabe.